

LANGE GOLVEN, REGULATIEWIJZEN OF SOCIALE ACCUMULATIESTRUCTUREN?

1. Welke methode is geschikt voor de analyse van concrete historische tijdvakken?

Marxistische economie kan op een heel abstracte manier beoefend worden. Een goed voorbeeld daarvoor is de niet aflatende discussie over het transformatieprobleem. Om echter een analyse van de concrete economische en politieke ontwikkelingen in een bepaald historische tijdvak te leveren heb je weinig aan de uitkomsten (zo die er zijn) van dergelijke debatten. Met name het einde van de lange naoorlogse boom-periode met haar hoge productiegroei, hoge niveaus van werkgelegenheid en haar snelle productiviteitsontwikkeling heeft de vraag naar de oorzaken van dergelijke trendbreuken nadrukkelijk op de theoretische agenda geplaatst. Daarmede is ook opnieuw de vraag naar de adequate methode gezeten, om dergelijke middellange termijn processen te analyseren.

Op zich is dat geen nieuwe vraag voor marxistische theoretici, want veranderingen in het ritme van de accumulatie en in de structuur van de kapitalistische maatschappij werden reeds voor de Eerste Wereldoorlog zichtbaar. De antwoorden die sindsdien gegeven werden, zijn geenszins uniform maar laten een spectrum van methodologieën zien. Zonder een volledigheid te pretenderen, kunnen wij constateren dat grondleggende veranderingen geïnterpreteerd werden :

- in het kader van crisis - resp. conjunctuurtheorieën, waarbij wel eens een onderscheid tussen "kleine" en "grote" crises — met kleine dan wel grote gevolgen — gemaakt wordt (vgl. Altvater, 1985)
- als doorzettingsproces van aan de kapitalistische productiewijze eigen wetmatigheden, onderbroken door historisch toevallige tegen-tendensen
- als een opeenvolging van stadia binnen de kapitalistische produc-

tiewijze (b.v. concurrentiekapitalisme, monopoliekapitalisme, staats-monopolistisch kapitalisme)

- als lange golven in de economische activiteit.

Tussen deze benaderingswijzen bestaan tal van overlappingsen, dat wil zeggen vele auteurs proberen inzichten uit twee of meer van de genoemde invalshoeken te combineren, waarbij echter in de meeste gevallen één methodisch perspectief domineert.

Voorts bestaan er ook raakvlakken met soortgelijke denkbeelden in de burgerlijke economische theorie. Ook al hieldt zich de neoklassieke "mainstream" meer met algemene evenwichtsmo-
dellen en stabiele groeipaden bezig, er werden door andere burger-
lijke economen wel eveneens stadia, lange golven, stagnatieten-
densen en groeifasen van kapitalistische ontwikkeling gesignaleerd.
(1)

In het vervolg zullen we nader ingaan op enkele methodische aspecten van Mandels lange golven-theorie, de Franse "regulatieschool" en het door een groep van Amerikaanse "Radicals" bepleite concept van "sociale accumulatiestructuren". (2)

We zullen ons daarbij in het bijzonder afvragen :

- hoe deze theorieën tegen de achtergrond van het zojuist aange-
geven spectrum van benaderingen te plaatsen zijn

- hoe de auteurs hun posities ten opzichte van Marx of gangbare
marxistische opvattingen bepalen

- hoe de verhouding tussen economie en politiek uitgewerkt wordt
en

- welke gewichten aan endogene verklaringsmomenten resp. histo-
risch toevallige gebeurtenissen toegekend worden.

Uiteraard komen zodoende ook de onderlinge overeenkomsten
c.q. verschillen tussen de hier besproken benaderingen ter sprake.

De klemtoon van de presentatie en van de kritiek ligt dus in dit stuk
op de gebezigde methoden en niet op de beschrijving van feitelijke
processen.

2. Positiebepalingen

Mandel (1972, 1980) plaatst zijn theorie in het kader van lange
golf-benaderingen. Hij wil daarmee geenszins Marx' wet van de
tendentiële daling van de winstvoet over boord zetten of de marxis-
tische crisistheorie opgeven. Veeleer is het hem erom te doen,
deze lange en korte termijn-theorieën met een theorie voor de mid-

dellange termijn aan te vullen. Hij realiseert zich terdege, dat hij in deze niet direct kan voortborduren op de "klassieken" en dat hij niet al te veel steun bij de mainstream van marxistische theoriebeoefening kan vinden.

Mandel zet zich af tegen andere lange golf-theorieën en dan met name tegen "endogene", die uit de interactie van een beperkt aantal langzaam op elkaar reagerende variabelen een zich regelmatig herhalende cyclus met een periode van ongeveer vijftig jaren pogen af te leiden. Mandels opstelling is begrijpelijk. Want een endogene verklaring zou al gauw op gespannen voet kunnen komen te staan met de door hem beaamde daling van de winstvoet. In een endogene cyclus zou namelijk de daling van de winstvoet in een neerwaartse fase van de golf gecompenseerd moeten worden door een evenredige stijging in de opwaartse fase, hetgeen niet goed als realisatie van Marx' wet geïnterpreteerd kan worden. Het is dan ook maar consequent dat Mandel de door hem gesignaleerde (krachtige en plotselinge) stijgingen van de winstvoet, die de voorwaarde vormen voor de totstandkoming van opwaartse fazen van lange golven, aan historisch unieke, dus "exogene" processen wijt. (3)

Men voelt zich hierbij herinnerd aan Marx' opmerkingen over de factoren die de daling van de winstvoet tijdelijk tegen kunnen houden. Echter worden dergelijke factoren door Mandel op een zodanige manier in een lange golven context opgenomen, dat zij een nogal zwaar gewicht krijgen. De lange golf zou namelijk verdwijnen als zij geheel toevallig zouden optreden of telkens van korte duur of zwakke werking zouden zijn, of als zij het voor een lange periode helemaal lieten afweten. Want dan zouden zij niet met enige regelmaat de veronderstelde tendens voor betrekkelijk lange periodes kunnen ontkrachten of omkeren. (4)

Een dergelijk open concept — open voor exogene invloeden — heeft een eigenschap die men als voordeel dan wel als nadeel kan opvatten. Het bestempelt de economische theorie als principieel ontoereikend, om in haar eentje middellange accumulatieprocessen te verklaren, en het vereist het inroepen van de historische wetenschap.

De regulatieschool (5) neemt wel de fundamentele marxistische concepten van warenproductie en de verhouding loonarbeid-kapitaal als structurele kenmerken van het kapitalisme over (vgl. b.v. De Vroey, 1983, 102-105). Lange termijn-tendensen voor een hele maatschappijformatie, zoals de wet van de tendentiële daling

van de winstvoet onder het kapitalisme, worden echter als deterministische constructies afgewezen. De toekomst staat principieel open, mede vanwege het menselijke gedrag dat niet — ook niet in laatste instantie — uit de economie verklaard kan worden.

Toch maken de regulatieauteurs gebruik van een constructie die aan Marx' schets van de materialistische geschiedsopvatting doet denken. Terwijl bij Marx hele productiewijzen aan hun interne tegenstrijdigheden ten onder gaan en na crisis- en overgangsperioden nieuwe productiewijzen zich uitkristalliseren, komen bij de regulatieauteurs binnen de voortdurende kapitalistische productiewijze bepaalde "accumulatieregimes" en daarmee verbonden "regulatiewijzen" na een bloeiperiode in langdurige crises terecht en ontstaan er na verloop van tijd nieuwe. Dit theoretisch perspectief zouden we wellicht met de term "historisch materialisme in het klein" kunnen aanduiden. "Regulatiewijze" betekent in dit verband een weefsel van elkaar wederzijds ondersteunende en aanvullende regels, instituties, wetten, sociale compromissen en daaraan aangepaste individuele en collectieve gedragspatronen. Deze worden met name op terreinen als het arbeidsproces, de consumptiepatronen, de sociale zekerheid, de arbeidsverhoudingen, het overheidsingrijpen, het monetaire stelsel en de internationale economische en politieke krachtsverhoudingen geïdentificeerd. (vgl. de schema's in De Vroey, 1983 of de opsomming bij Lipietz, 1985, 121). Aan zo'n regulatiewijze beantwoordt een bepaald "accumulatieregime". (6) Daaronder zouden we een specifiek groeipatroon kunnen verstaan, waarbij groeivoeten van de productie en van de arbeidsproductiviteit in beide door Marx onderscheiden afdelingen van het maatschappelijke reproductieproces, de ontwikkeling van de consumptie per hoofd en een bepaald accumulatiegedrag, aan elkaar beantwoorden en over een aantal jaren stabiel blijven. Lipietz karakteriseert b.v. het naoorlogse "intensieve accumulatieregime" (oftewel het "Fordisme") met behulp van evenwichtscondities in het kader van een schema van uitgebreide reproductie met technische vooruitgang. Zijn twee "Gouden Regels" houden in dat de productiviteitsgroei, de ontwikkeling van het reële loon en de ontwikkeling van de technische samenstelling van het kapitaal zodanig op elkaar afgestemd waren dat de meerwaardevoet en de organische samenstelling van het kapitaal, en dus ook de winstvoet, vrijwel constant bleven. (Lipietz, 1983, 124). (7)

Dit naoorlogse accumulatieregime kreeg de naam toebedeeld

van "intensief accumulatieregime" in tegenstelling van het "extensieve accumulatieregime", dat van circa 1850 tot de Eerste Wereldoorlog vigeerde. In dat laatste regime waren volgens de regulatieauteurs de productiviteitsstijgingen vooral geconcentreerd op afdeling I. Het interbellum vormde de periode van de crisis van het extensieve accumulatieregime, terwijl we sinds het midden van de zeventiger jaren getuigen zijn van de crisis van het intensieve accumulatieregime. Na de kant van de regulatiewijzen is gekozen voor de benamingen "konkurentiële" resp. "monopolistische regulatiewijze". Daarmee wordt echter in de naamgeving slechts een gedeelte van de voor deze periodes kenmerkende sociale verhoudingen, te weten het prijsvormings- en het investeringsgedrag alsmede hun monetaire voorwaarden, tot uitdrukking gebracht.

Het valt op dat in de regulatietheorie de crisisfasen veel minder aandacht krijgen dan de goed functionerende accumulatieregimes zelf. Dat lijkt debet aan de ten grondslag liggende methode, want het is makkelijker een intacte, zich zelf reproducerende structuur te beschrijven dan haar dynamisch ontbindingsproces. Waarom en in welke volgorde zo'n desintegratieproces afloopt, wordt evenmin in algemene termen uit de doeken gedaan als het opbouwproces van een nieuwe accumulatiestructuur respectievelijk reproductiewijze. Wellicht houdt dat verband met de opvatting, dat voor de beschrijving van beide crises verschillende economische crisistheorieën in aanmerking komen (8) en dus ook de erosies van de respectievelijke regulatiewijzen telkens moeten verschillen. Het lijkt er op, dat ook in de regulatiebenadering op een gegeven moment de historische beschrijving de theoretische deductie aanvullen of zelfs vervangen moet. (9) In tegenstelling tot Marx' schets van de opeenvolging van productiewijzen zijn de regulatieauteurs bij afwezigheid van een teleologisch concept niet in staat aan te geven wat voor 'n nieuw type accumulatieregime het oude gaat vervangen, ook al worden er soms wel ontwikkelingslijnen ter discussie gesteld (Aglietta, 1979, 385-387; Aglietta, 1982; Boyer/Mistral, 1983; De Vroey, 1983, 119-128) en een opkomend "Postfordisme" gesignaleerd.

De in de inleiding genoemde groep van Amerikaanse Radicals (10) heeft duidelijke raakvlakken met Mandel en de regulatieschool, want enerzijds argumenteren ook zij in het theoretisch kader van lange golven (vgl. Gordon, 1978; Gordon/Weisskopf/Bowles, 1983), anderzijds gaat volgens hun iedere lange golf gepaard met een

specifiek stadium van het kapitalisme, dat kwalitatief door een specifieke "sociale" accumulatiestructuur" gekenmerkt wordt. Met dit concept wordt min of meer hetzelfde bedoeld als wat de regulatieauteurs met de term regulatiewijze aanduiden, namelijk een set van coherente instituties, die voor het accumulatieproces bevorderlijk zijn. (11)

De opwaartse fase van een lange golf wordt door een goed functionerende sociale accumulatiestructuur mogelijk gemaakt, terwijl de neerwaartse fase gepaard gaat met haar erosie. Er worden drie sociale accumulatiestructuren (en dus ook drie lange golven) onderscheiden (Bowles/Edwards, 1985, 98), te weten :

1840-1890 : sociale accumulatiestructuur I ("competitive capitalism")

1890-1940 : sociale accumulatiestructuur II ("monopolistically competitive capitalism")

1940-heden : sociale accumulatiestructuur III ("contemporary capitalism").

Deze naamgeving zegt inhoudelijk niet veel over de achterliggende karakteristieken. Hun beschrijving wordt rond de grote categorieën van sociale verhoudingen georganiseerd (kapitaal-kapitaal, kapitaal-arbeid, arbeid-arbeid, staat-economie, vgl. Bowles/Edwards, 1985, 98). (12) Bowles/Gordon/Weisskopf (1984) schetsen de naoorlogse accumulatiestructuur dan ook vooral als opbouw en afbraak van een "kapitaal-arbeid-accoord" en van een "kapitaal-burger-accoord" met de vestiging en de afbrokkeling van de "Pax Americana" als derde as.

Hoezo denken de Radicale golventheorie en stadiatheorie te kunnen combineren? De reden daarvoor is mijns inziens tweeledig. Zij proberen zoveel mogelijk de golventheorie als een endogeen proces te kenschetsen (vgl. Gordon, 1978, 26-27) en de ten grondslagliggende dynamiek als een sociaal-economisch mechanisme te formuleren, zonder echter in determinisme te vervallen. Zij gaan dus ook wat verder in de analytische beschrijving van opbouw en erosie van het naoorlogse accumulatieregime dan de regulatieauteurs (vgl. b.v. het pijltjesschema bij Bowles/Edwards, 1985, 336). (13)

Hun analyses van de tanende productiviteitsontwikkeling (het "sociale productiviteitsmodel", vgl. Weisskopf/Bowles/Gordon, 1983) en de stagflatie pogen juist de sociale tegenstellingen als oorzaken van trends in de economische variabelen bloot te leggen. De klassenconflicten rond de inkomensverdeling, het arbeidsproces, de

segmentering van de arbeidersklasse en het overheidsbeleid lijken bij hun — al is het maar losjes — gerelateerd te zijn aan de fluctuaties en de omvang van het industriële reserveleger (en dus de ~~relatieve krachtsverhoudingen tussen kapitaal en arbeid~~), die op hun beurt weer resultaat van voorafgaande accumulatieprocessen zijn.

Mandel accepteert wel dat een *opwaartse* beweging op lange termijn door haar consequenties voor de werkgelegenheid de meerwaardevoet doet dalen of zijn stijging gaat beperken. Dus levert dit *endogene* proces een bijdrage aan de endogene verklaring van het bovenste omkeerpunt van een lange golf. Volgens hem moet het ~~onderste omkeerpunt~~ echter door *exogene* factoren verklaard worden (Mandel, 1980, VIII, 21, 51).

We willen ~~onze beknopte schets~~ afsluiten door te kijken hoe de relatie economie-staat in de besproken benaderingen aan bod komt.

Bij de regulatieauteurs is de staat een van de arena's van de sociale strijd. In de politieke sfeer worden (klassen)compromissen gevonden en geïnstitutionaliseerd, de consequenties van overwinningen en nederlagen vastgesteld, en nieuwe institutionele structuren geschapen. Functionalistische staatsopvattingen worden expliciet van de hand gewezen: de strijd om de inhoud van het staatshandelen is principieel open (vgl. Lipietz, 1985, 114). Er wordt echter weinig aandacht geschonken aan de strategieën van de strijdende partijen en de kansen die zij onder alternatieve economische constellaties maken om hun interesses te verwezenlijken. Het lijkt erop dat de functionerende regulatiewijzen perioden van sociale evenwichten en werkbare compromissen zijn, terwijl in de crises juist de grote strijd geleverd wordt. Maar het feitelijke staatsoptreden wordt eigenlijk niet in dergelijke ritmes beschreven. Veeleer wordt genoeg genomen met beschrijvingen en konstateringen van feitelijke gebeurtenissen (vgl. Lipietz, 1985, 114 voor de rol van de geschiedenis).

In de staatsopvatting van de Radicals valt een bepaalde functionalistische inslag niet te verkennen (waartegen hun praktisch-politieke redeneringen soms voluntaristisch aandoen). Zij wijzen aan de kapitalistische staat twee principiële functies toe: het creëren van gunstige voorwaarden voor de accumulatie enerzijds en de verzekering van de massa-loyaliteit anderzijds. In groeiperiodes hoeven deze functies niet tegenstrijdig te zijn, maar als het kapitaal als gevolg van een trendmatig stijgende werkgelegenheid en de

daarmee gepaard gaande machtsverschuiving ten gunste van de vakbonden in het nauw gedreven wordt, *moet* de staat wel een recessie uitlokken om "orde op zaken te stellen". Op die manier ontstaat er een politieke cyclus in reactie op de economische (vgl. Boddy/Crotty, 1975; Bowles/Gintis, 1982; Elshout/Verhagen, 1986b).

Dit soort functionalisme is voor de Radicals geen reden om politiek abstinente te zijn. Waar de twee staatsfuncties tegenstrijdige implicaties hebben, bestaan er bepaalde marges voor het concrete beleid. En dat opent de mogelijkheid om via linkse politiek het gewicht van de legitimerende functie te doen onderstrepen. De Radicals hebben dan ook geen problemen, om van een functionalistische staatsanalyse vrijwel zonder ademhalen tot de formulering van economische en sociale eisenpakketten over te gaan en een "Economic Bill of Rights" te propageren, die bijna alles opsomt wat links dierbaar is (zie Bowles/Gordon/Weiskopf, 1984, 270).

Mandels visie verschilt niet veel van de functionalistische optiek van de Radicals, althans zo lang we bij het endogene onderdeel van zijn theorie blijven. De kapitalisten waren volgens hem — gezien de uitslag van de Tweede Wereldoorlog — gebaat bij een politiek van sociale hervormingen en volledige werkgelegenheid, die gezien de lang aanhoudende boom ook betaalbaar was. Anders volgens hem in de neerwaartse fase :

"But when we pass from an expansionist long wave to a depressive long wave, it is no longer possible to assure full employment, to eradicate poverty, to extend social security, to assure a steady (if modest) increase in real income for the wage earners. At that point the fight to restore the rate of profit through a strong upswing in the rate of surplus value ... becomes the top priority." (Mandel, 1980, 100).

Blijkbaar bepalen hier de kapitalistische prioriteiten min of meer direct de feitelijke richting van het staatshandelen. Het succes is echter niet verzekerd, want de staat stuit hierbij op het verzet van de arbeidersklasse en de uitslag van de gevechten is open, met name waar het gaat om de doorzetting van een krachtige stijging van de meerwaardevoet als voorwaarde voor de totstandkoming van een nieuwe lange golf.

Mandel trekt evenals de Radicals daaruit de conclusie dat er po-

litiek gehandeld moet worden. Zij het in een andere richting. Men krijgt bij hem de indruk, dat het enige echte alternatief voor de grote nederlaag van de arbeidersklasse haar grote overwinning is, te weten de socialistische omwenteling van het systeem. (14) Stond deze tweede mogelijkheid niet open, dan zouden we wel een stap dichter bij een endogene verklaring van de lange golf — of bij zijn einde — zijn beland.

De regulatietheoretici op hun beurt lijken zich wat de politieke opties betreft in te houden. Zij zijn blijbaar eerder geneigd als buitenstaanders over de perspectieven van nieuwe sociale compromissen na te denken. In *The Guardian* van 14/1/1987 lezen we over hun :

"The Regulation School which emerged in Paris and Grenoble in the 1970's, is based on the work of a group of Althusserian Marxist economics : Michel Aglietta, Robert Boyer and Alain Lipietz. All of them worked in some capacity for the Mitterand administration, though only Lipietz, who stood in the last year's elections for the French Greens, now maintains any connection with Marxism".

3. Kritische kanttekeningen

Hoewel er nogal wat verschillen tussen de gehanteerde methoden bestaan, hebben de drie besproken stromingen volgens mij één ding gemeen : het besef dat de ontwikkeling van de kapitalistische economie als een opeenvolging van fasen beschreven dient te worden, en dat voor de karakterisering van deze fasen een beperking tot de onderlinge interactie van economische variabelen ontoereikend is. Veeleer moeten de institutionele gegevens en veranderingen meegenomen, en hun verbanden met de economische processen belicht worden. Ik acht dit een heel waardevol inzicht, des te meer omdat het in de heersende neoklassieke economie-beoefening doorgaans ondergesneeuwd wordt.

Wat de uitwerking van dit uitgangspunt betreft, verschilt men echter nogal van mening. Waar deze meningsverschillen de vorm van contradictoire uitspraken aannemen, ligt er een aangrijpingspunt van kritiek; want twee tegenovergestelde uitspraken kunnen niet tegelijk juist zijn.

Een van de controversiële punten lijkt me de fasenindeling. Deze

is vrijwel identiek bij de Radicals en Mandel, maar er bestaat een duidelijk verschil met de regulatieschool. Terwijl de laatstgenoemde vanaf 1850 *twee* accumulatieregimes en hun crises diagnostiseert, onderscheiden de andere theorieën *drie* lange golven met telkens twee helften. In zoverre dezelfde variabelen, te weten groeivoeten van de productie of andere (economische) variabelen, aan deze indelingen ten grondslag liggen, zou een statistische analyse eigenlijk één van die verhalen als minder realistisch moeten diskrimineren.

Als we verder Mandel en de Radicals vergelijken, dan valt op dat in beide analyses van de naoorlogse golf weliswaar de winstvoet centraal staat en een vrijwel identiek bewegingspatroon geconstateerd wordt, maar dat er verschillende economische samenhangen en variabelen aangehaald worden om haar te verklaren. Enerzijds is het vooral de stijging van de organische samenstelling van het kapitaal (Mandel), anderzijds de daling van de arbeidsproductiviteit, resp. de stijging van het loonaandeel (Radicals) die de doorslag geven voor de kentering van de opwaartse ontwikkeling. Ook hier moet mijns inziens door middel van statistische procedures aangetoond kunnen worden welke versie aannemelijker is. (15) De omvangrijkste relevante verzameling van statistische gegevens (Armstrong/Glyn/Harrison, 1984) wijst in de richting van een grotere relevantie van het loonaandeel (vgl. ook Glyn/Harrison, 1980, 175-180; Sutcliffe, 1983, 43 e.v.; Ipsen, 1983, hoofdstuk III; Rowthorn, 1980, 116 e.v.).

Naast de empirische problematiek van de stijgende organische samenstelling van het kapitaal bestaat er ook een zuiver theoretische. Mijns inziens hebben de intensieve theoretische discussies over de wet van de tendentiële daling van de winstvoet de twijfels omtrent haar theoretische fundering niet weg kunnen nemen, maar enkel nog versterkt. (16)

De hier besproken theorieën pretenderen meer of minder expliciet uitspraken voor het hele blok van ontwikkelde kapitalistische landen te doen. Daarbij kunnen eveneens de nodige vraagtekens geplaatst worden, omdat de tijdspaden van variabelen zoals de kapitaalcoëfficiënt, het loonaandeel, de arbeidsproductiviteit, het werkgelegenheidspercentage e.a. grote nationale verschillen vertonen. Dit geldt niet enkel voor de omvang van de jaarlijkse mutaties, maar soms ook voor de richting van veranderingen. Maar zelfs daar waar de ontwikkelingen van de winstvoeten op elkaar lijken, zouden er andere oorzaken aan dezelfde verschijnselen debet kunnen zijn.

Geen eigentijdse analyse van de lange golven of stadia doet het zonder verwijzingen naar de dominante positie die de VS na de Tweede Wereldoorlog ten opzichte van de overige kapitalistische wereld innam. Er wordt voorts overal geconstateerd, dat tegen het einde van de jaren zestig een drastische verandering in de hiërarchische verhoudingen kwam, althans op economisch terrein. (17) Deze constatering wordt vervolgens gehanteerd om de aanvankelijke stabiliteit en de lagere ineenstorting van het Bretton Woods systeem te verklaren. In zoverre hier de globale monetaire orde betroffen is, gaat het inderdaad om een unificerende factor. Maar anderzijds kan men zich terecht afvragen of ten aanzien van dergelijke drastische verschuivingen terecht van het naast elkaar bestaan van kwalitatief gelijksoortige nationale accumulatieregimes resp. regulatiewijzen sprake kan zijn.

De Radicals omzeilen dit probleem door bijna altijd enkel maar over de VS te praten en ook Mandel schenkt er niet veel aandacht aan. De regulatieauteurs kan niet verweten worden dat ze de feitelijke empirische en institutionele verschillen tussen hoogontwikkelde kapitalistische landen zouden negeren, of de specifieke structuren van het "perifere Fordisme" over het hoofd zouden zien (vgl. b.v. Aglietta, 1982 en Lipietz, 1982). Maar zij trekken daaruit geen verdergaande conclusies in die zin, dat ze de noties van accumulatieregime resp. regulatiewijze zouden "nationaliseren". Ook in Lipietz (1987) blijft er sprake van het centrale Fordisme.

Altvater, Hubner en Stanger schetsen, na te zijn ingegaan op het lange golf-paradigma, een mogelijk alternatief, dat mijns inziens een serieuze overweging verdient. Dit alternatief zou juist de "asymmetrische Situation an den Polen des Weltmarkts" na de Tweede Wereldoorlog centraal stellen en de verschillende redenen voor de hoge winstvoet in deze fase. Het einde van de lange boom is dan juist het resultaat van verschillende types van ontwikkeling, waarin de VS hun productiviteitsvoordeel en de overige hoogontwikkelde landen hun kostenvoordeel inboeten.

"Also fallen das Ende einer langen Aufschwungperiode und der Verlust der US-amerikanischen Hegemonie zusammen. Letzte Ursache, die aber vielfach vermittelt erscheint, ist der — unterschiedlichen Gründen geschuldete — Fall der Profitabilität des Kapitals in den kapitalistischen Metropolen." (vgl. Altvater/Hübner/Stanger, 1983, 38)

De extreem ongelijke startposities van verschillende kapitalistische landen na de Tweede Wereldoorlog vormen slechts een struikelblok voor theorieën die geënt zijn op het geheel van de ontwikkelde kapitalistische landen. Kan er gezien de grote verschillen b.v. op de terreinen van sociale zekerheid en arbeidsverhoudingen, überhaupt sprake zijn van een gemeenschappelijke regulatiewijze resp. sociale accumulatiestructuur? En bestaan er voorts niet aanzienlijke verschillen tussen landen als we de interne politieke krachtverhoudingen nader onder de loep nemen?

Mandels beschrijving van de omslag van Keynesiaans naar monetaristisch denken en beleid verklaart dit proces als consequentie van de economische omslag (Mandel, 1980, 98-102). Blijkbaar maakt het voor hem weinig uit of conservatieve of sociaaldemocratische partijen de regeringen vormen. Een dergelijke opvatting vindt men heel duidelijk ook bij Sutcliffe terug. Hij verwoordt zijn inschatting met de formule: "Seldom had people been asked to vote so often and seldom had it seemed to make less difference". (Sutcliffe, 1983, 34) Een substantieel verschil zou eigenlijk volgens Mandel slechts de opkomst van nieuwe revolutionaire leiders en partijen maken, die een authentiek socialistische weg zouden bewandelen in plaats van kapitalistische crisisoplossingen met hoger of lager tempo te helpen effectueren (Mandel, 1980, 115, 123). Er zijn echter ook serieus te nemen wetenschappers die wel relevante verschillen in de prioriteitenstelling en de resultaten van rechts en links beleid signaleren. (18) Wellicht vindt hier het verschil in politieke opstelling zijn neerslag in de maatstaven waarmee al dan niet relevante verschillen gemeten worden. Sociaaldemocraten beoordelen de mogelijkheden van systeem-immanent progressief beleid blijkbaar optimistischer dan revolutionaire Marxisten.

De Radicals kiezen in deze voor een meer reformistische opstelling. Van de vier toekomst-scenario's die zij schetsen, gaat hun eigen voorkeur naar het laatste uit: "This alternative may be called *economic democracy*, as it involves the use of democratic decision making to the economy. Advocates of economic democracy often use the Swedish, Norwegian, and Yugoslav economies as models". (Bowles/Edwards, 1985, 389). In dezelfde richting wijst ook hun "Economic Bill of Rights" en de volgende opmerking over electorale kansen: "... the possibility exists today for a division among the voters in which business could end up on the short end." (Bowles/Edwards, 1985, 390).

Mijn laatste opmerkingen hebben betrekking op bepaalde asymmetrieën in de besproken theorieën. Mandel beklemtoont het exogene karakter van het onderste omkeerpunt, terwijl het bovenste economisch-endogeen verklaard wordt. Deze inschatting berust op twee pijlers : de wet van de tendentiële daling dat er een politiek alternatief voor een grote historische nederlaag van de arbeidersklasse bestaat. Het zal duidelijk zijn uit het bovenstaande dat ik de nodige twijfels met deze theoretische asymmetrie heb (vgl. ook Veraa, 1982). Als de stijging van de organische samenstelling als een onomstotelijk postulaat wegvalt, dan zou de nadruk van de economische redenering op de interactie van meerwaardevoet en industrieel reserveleger komen te liggen. Maar dit mechanisme werkt naar beide kanten. Zij het niet perfect symmetrisch. Volgens mij hebben de economische stagnatie van de laatste jaren en het hoge niveau van werkloosheid in een aantal kapitalistische landen reeds hun "functie" vervuld en tot aanzienlijke stijgingen van de winstquota geleid. Daarmee is op *endogene* manier aan een voorwaarde voor hernieuwde opleving van de kapitaalaccumulatie voldaan. Zoals Mandel de politieke ommezwaai van expansief naar contractief beleid heeft afgeleid uit de economische beweging, zou ook de omgekeerde koersverandering endogeen tot stand kunnen komen. Een expansief beleid zou namelijk dan aan de behoeften van het kapitaal beantwoorden, als het veilig gesteld denkt te hebben dat de arbeidersklasse voor lange tijd economisch, organisatorisch en ideologisch te verzwakt is, om uit een opleving profijt te kunnen trekken.

Zo'n endogene politiek-economische golf kan op ieder moment door kleine of grote schokken vervormd of onderbroken worden. Het is mij niet duidelijk, waarom Mandel socialistische omwentelingen in dieptepunten van langdurige recessies *principeel* waarschijnlijker acht dan in andere fasen van de lange golf. Trouwens ben ik van oordeel dat een forse daling van het loonaandeel weliswaar een nederlaag voor de arbeidersklasse in haar geheel betekent, maar dat het een groot verschil maakt in welke vorm deze nederlaag gelden wordt : in een vorm waarin de lasten enigszins evenredig over haar leden gespreid worden en de onderlinge solidariteit overeind blijft, of in een vorm waarin sommige sectoren van de arbeidersklasse samen met het kapitaal (relatief) profiteren en de zwakste lagen het moeten ontgelden.

Boven werd al melding gemaakt van een ander soort asymme-

trie, die we bij de regulatieauteurs tegenkomen. De accumulatieregimes belichamen orde, evenwicht, compromissen en voorspelbaarheid, hun crises daarentegen wanorde, verstoring, strijd en onzekerheid. Dit staat m.i. op gespannen voet met de continue beweging van economische variabelen en het eveneens continue karakter van het politieke proces. De voor de middellange termijn gehanteerde dichotomisering kan slechts moeilijk met de korte termijn ontwikkeling in verband worden gebracht. Een voorbeeld voor deze problematiek levert De Vroey door de conjunctuurcycli in beide accumulatieregimes quasi als vaststaande eigenschappen van deze regimes in één van zijn schema's op te nemen als waren het instituties (vgl. De Vroey, 1983, 108). De klassieke accumulatiethoretische vraag naar het primaat van trend of cyclus wordt zodoende wel beantwoordt, maar niet op basis van een analyse van het feitelijke accumulatieproces.

Noten

(1) Zie b.v. Maddison (1982) die o.a. deze concepten kritisch bespreekt en zich zelf een voorstander van een structurering van de kapitalistische ontwikkeling in termen van groeifasen van verschillende lengtes toont.

(2) Zie voor soortgelijke uiteenzettingen Elshout/Verhagen, 1986a; Pennavaja, 1985.

(3) Welke niet-economische factoren Mandel voor het opstarten van de drie lange golven die hij onderscheidt, verantwoordelijk acht, blijkt uit zijn verklaring van het (tot nog toe laatste) omslagpunt van 1940 (48): "Again, the triggering factor was extra-economic. This time it was neither social revolution (with geographic extension of the sphere of operation of capital, as after 1948) nor imperialist conquest (as in the final part of the nineteenth century). This time the main extraeconomic triggering factor was the historic defeat suffered by the international working class in the 1930s and 1940s ..." (Mandel, 1980, 23).

(4) De theorie van Baran en Sweezy (1966) heeft een soortgelijke theoretische structuur als die van Mandel. Ook zij hanteren een neerwaartse lange termijn tendens, die vanwege historisch toevallige gebeurtenissen door periodes van hogere groei onderbroken wordt. Bij hun resulteert daaruit echter geen periodiciteit van circa vijftig jaren. Zij wijzen dan ook het lange golfconcept (in de versie van Schumpeter) expliciet af, zie voetnoot 12 bij hoofdstuk VIII.

(5) Daartoe kunnen we o.a. Michel Aglietta, Robert Boyer, Alain Lipietz, Jacques Mistral en Michel De Vroey rekenen.

(6) "Regulatiewijze" en "accumulatieregime" worden in de geschriften van de regulatieauteurs niet altijd even duidelijk tegen elkaar afgebakend (vgl. de kriti-

sche opmerkingen van De Vroey, 1983, 106 en 109 alsmede Elshout/Verhagen, 1986a, 87 e.v.) Wij nemen hier de o.i. heldere begripsbepalingen over zoals Lipietz (1987, 14 e.v.) ze hanteert.

(7) Lipietz' regels doen in methodologisch opzicht en qua inhoud aan Kaldors "stylized facts" denken. Inderdaad schreef ook Kaldor (1961, 178 e.v.) dat de feitelijke kapitalistische ontwikkeling door een constante kapitaalcoëfficiënt, een constante inkomensverdeling en een constante winstvoet "gestileerd" zou kunnen worden

(8) Lipietz (1983, 126) schrijft daarover: "Ob man nun die Betonung auf die 'profit squeeze' oder auf den Anstieg der organischen Zusammensetzung des Kapitals legt, in beiden Fällen erscheint die aktuelle Krise der intensiven Akkumulation als eine *Rentabilitätskrise* — im Gegensatz zu jener von 1930, die eine *überproduktionskrise* war". Dit is tevens een mooi voorbeeld van de boven vermelde overlappingen tussen benaderingen, want hier worden *conjunctuurtheoretische* argumenten binnen een stadiaverhaal gehanteerd.

(9) Dat wordt bevestigd door uitspraken als die van De Vroey (1983, 120): "In tegenstelling tot de heersende opvatting behoort de ekonomie mijns inziens eerder tot het terrein van de historicus dan tot die van de practici. Haar voorspellende waarde is uiterst gering zo niet geheel afwezig".

(10) Daartoe behoren met name Sam Bowles, David Gordon, Richard Edwards, Michael Reich, Thomas Weisskopf en Herb Gintis.

(11) Bij Bowles/Edwards (1985, 331) vinden we de volgende beknopte definitie: "The *social structure of accumulation* ... is the institutional environment, political and ideological as well as economic, that regulates the profit-making and investment proces known as *accumulation*."

(12) In een andere tekst (Gordon/Edwards/Reich, 1982, hoofdstuk 2) staat een soort kringschema centraal, waarin de kapitalistische onderneming en haar interne accumulatievoorwaarden in het centrum staan, waar om heen alle sociale relaties gegroepeerd zijn, die buiten de controle van de onderneming(en) vallen maar voor hun accumulatie relevant zijn, en uiteindelijk een cirkel volgt met sociale relaties die voor de accumulatie van ondergeschikte betekenis zijn.

(13) Technische factoren spelen in hun analyse van de productiviteitsontwikkeling een ondergeschikte rol — in tegenstelling tot hun betekenis in neo-Schumpeteriaanse en sommige marxistische lange golven-benaderingen (vgl. b.v. Kleinknecht, 1982 en 1984).

(14) Hetzelfde politieke tweeluik komen we tegen in Armstrong/Glyn/Harrison (1984).

(15) De Radicals hebben in dit verband verdienstelijke pogingen in het werk gesteld om de relevante factoren achter de "productivity slowdown" te achterhalen, ook al valt op de gehanteerde methodes nogal wat af te dingen. Zie Weisskopf/Bowles/Gordon (1983) voor het empirische model en Buhbe (1985) voor een kritiek.

(16) Mijn eigen positie in deze is het meest uitvoerig uiteen gezet in Glombowski (1983).

(17) Sutcliffe b.v. illustreert dat proces als volgt: "The counterpart of this rela-

tive decline of the USA, as well as of Britain, its junior partner, has been the rise in the economic importance of Japan, the Western European countries, especially West Germany, and a few third world countries. In 1950 Japan's GNP per head was only a tenth of that of the USA; today it is about 80 per cent. In the same time West Germany's gone from a third of the US level to overtake it. Eight Western European countries now have a higher GNP per head than the USA". (zie Sutcliffe, 1983, 18).

(18) Hibbs (1977) probeert de verschillen in makro-economisch beleid tussen landen maar ook tussen elkaar opvolgende regeringen van verschillende kleur aan te tonen ; Korpi (1980) doet iets soortgelijks voor de sociale zekerheid. In dezelfde richting wijst ook het werk van Therborn, zie b.v. Therborn (1986).

Literatuur

Aglietta, Michel (1979), *A Theory of Capitalist Regulation. The US Experience*, Londen (New Left Books).

Aglietta, Michel (1982), *World Capitalism in the Eighties*, in : *New Left Review*, 5-41.

Altwater, Elmar (1985), *Het kapitalisme aan de vooravond van een nieuwe opleving ? Over "lange golf-" en "stadia" theorieën*, in : *Komma* 5/3, 30-58.

Altwater, Elmar; Hübner, Kurt; Stanger, Michael (1983), *Alternative Wirtschaftspolitik jenseits des Keynesianismus. Wirtschaftspolitische Optionen der Gewerkschaften in Westeuropa*. Opladen (Westdeutscher Verlag).

Armstrong, Philip; Glyn, Andrew; Harrison, John (1984), *Capitalism since World War II. The Making and Breakup of the Great Boom*, Londen (Fontana).

Baran, Paul A.; Sweezy, Paul A. (1966), *Monopoly Capital*, New York/Londen (Monthly Review).

Boddy, Raford; Crotty, James (1975), *Class conflict and Macro Policy : The Political Business Cycle*, in : *Review of Radical Political Economics* 7, 1-19.

Bowles, Samuel; Edwards, Richard (1985), *Understanding Capitalism. Competition, Command, and Change in the U.S. Economy*, New York (Harper & Row).

Bowles, Samuel; Gintis, Herb (1982), *The Crisis of Liberal Democratic Capitalism : The Case of the United States*, in : *Politics and Society* 11, 51-92.

Bowles, Samuel; Gordon, David M.; Weiskopf, Thomas E. (1984), *Beyond the Waste Land. A Democratic Alternative to Economic Decline*, Garden City, N.Y. (Anchor Press/Doubleday).

Boyer, Robert; Mistral, Jacques (1983), *La crise actuelle : d'une analyse historique a une vue prospective*, in : *Annales Economies Societies Civilisations*, mei-juni (483-506); juli-augustus (773-789).

Buhbe, Matthes (1985), *Zwei Ansätze zur Analyse institutioneller Grenzen des Wachstums*, in : *Künzel/Ipsen*, 156-181.

Eishout, Lambert; Verhagen, Marinus (1986a), *Kapitalisme na de Tweede Wereldoorlog : Regulatie en sociale accumulatiestructuur*, afstudeerwerkstuk Katholieke Universiteit Brabant, Tilburg (als manuscript gedrukt).

- Elshout, Lambert; Verhagen, Marinus (1986b), Der Staat in der Theorie der Radikalen, in : Mehrwert 28, 122-133.
- Freeman, Christopher (ed.) (1984), Long Waves in the World Economy, London/Dover (Frances Pinter).
- Glombowski, Jörg (1983), Technischer Fortschritt, Reallohn und Beschäftigung in einem Marxistischen Modell langfristigen Wachstum, in : Hagemann, Harald; Kalmbach, Peter (eds.), Technischer Fortschritt und Arbeitslosigkeit, Frankfurt/New York (Campus), 167-185.
- Glyn, Andrew; Harrison, John (1980), The British Economic Disaster, London (Pluto Press).
- Gordon, David M. (1978), Up and Down the Long Roller Coaster, in : Union for Radical Political Economics (ed.), U.S. capitalism in Crisis, 22-35.
- Gordon, David M.; Edwards, Richard; Reich, Michael (1982), Segmented Work, Divided Workers. The Historical Transformation of Labor in the United States, Cambridge (Cambridge University Press).
- Gordon, David M.; Weisskopf, Thomas E.; Bowles, Samuel (1983), Long Swings and the Nonreproductive Cycle, in : American Economic Review 73, Papers and Proceedings, 152-157.
- Hibbs, Douglas A. jr. (1977), Political Parties and Macroeconomic Policy, in : The American Political Science 71, 1467-1487.
- Ipsen, Dirk (1983), Die Stabilität des Wachstums. Theoretische Kontroversen und empirische Untersuchungen zur Destabilisierung der Nachkriegsentwicklung, Frankfurt/New York (Campus).
- Kaldor, Nicholas (1961), Capital Accumulation and Economic Growth, in : Hague, D.C./Lutz, F.A. (eds.), The Theory of Capital, London/New York, 177-222.
- Kleinknecht, Alfred (1982), Was bringen neo-Schumpeterianische Kriseninterpretationen ? in : Marxistische Studien. Jahrbuch des IMSF 5, 307-316.
- Kleinknecht, Alfred (1984), Observations on the Schumpeterian Swarming of Innovations, in : Freeman 1984, 48-62.
- Korpi, Walter (1980), Social Policy and Distributional Conflict in the Capitalist Democracies. A Preliminary Framework, in : West European Politics 3, 296-5.
- Künzel, Rainer; Ipsen, Dirk (eds.) (1985), Die gegenwärtige Wachstumskrise. Theoretische und empirische Beiträge zu ihrer Erklärung, Regensburg (Transfer Verlag).
- Lipietz, Alain (1982). Towards Global Fordism ? in : New Left Review 132, 33-47.
- Lipietz, Alain (1985), Akkumulation, Krisen und Auswege aus der Krise : Einige methodische Überlegungen zum Begriff "Regulation", in : Prokla 58, 109-137.
- Lipietz, Alain (1987), Mirages and Miracles. The Crises of Global Fordism, London (verso).
- Maddison, Angus (1982), Ontwikkelingsfasen van het kapitalisme. Utrecht/Antwerpen (Het Spectrum).
- Mandel, Ernest (1972), Der Spätkapitalismus. Versuch einer marxistischen Erklärung, Frankfurt a.M. (Suhrkamp).

Mandel, Ernest (1980), *Long Waves of Capitalist Development. The Marxist Interpretation*. Cambridge/Parijs (Cambridge University Press/Editions de la Maison des Sciences de l'Homme).

Pennavaja, Cristina (1985), *Periodization Approaches of Capitalist Development. A Critical Survey*, in : Kunzel/Ipsen, 135-155.

Rowthorn, Bob (1980), "Late Capitalism", in : idem, *Capitalism, Conflict and Inflation*, Londen (Lawrence and Wishart), 95-128.

Sutcliffe, Bob (1983), *Hard Times. The World Economy in Turmoil*, Londen (Pluto Press).

Therborn, Göran (1986), *Why some Peoples Are more Unemployed than others*, Londen (Verso).

Veraa, Geert (1982), *Een a-symmetrische kans op revolutie? Ernest Mandels lange-golven-theorie*, in : *Toestanden* 7, 21-39.

De Vroey, Michel (1983), *De huidige crisis : diagnose en strategische perspectieven*, in : *Tijdschrift voor politieke economie* 7/2, 102-130.

Weisskopf, Thomas E.; Bowles, Samuel; Gordon, David M. (1983), *Hearts and Minds : "A Social Model of U.S. Productivity Growth"* in : *Brookings Papers on Economic Activity* 2, 381-450.